

I GLÄDJE OCH SORG

I GLÄDJE OCH SORG

FATABUREN 1995

I GLÄDJE OCH SORG

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1995

FATABUREN 1995

ISBN 91 7108 375 8

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Ebbe Schön

Bildredaktör Åsa Thorbeck

Layout Börje Reinhold

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denna okänd

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Omslag: VM-guld i ishockey 1992. Tre Kronors hemkomst firas på Sergels torg.

Foto Sven-Erik Sjöberg/Pressens Bild.

Främre pärmens insida: Midsommar i Rättvik 1990. Foto Lars Tunbjörk.

Bakre pärmens insida: Vuxendop i Löttorp, Öland 1987. Foto Lars Tunbjörk.

Baksida: Spettekaka. Foto Kerstin Bernhard för Sv. Telegrambyrån ca 1960.

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB, Uddevalla 1994

IDROTTENS ÅRSRYTM OCH FESTER

Mats Hellspång

Bondesamhällets årsrytm bestämdes självfallet av naturens gång. Människorna levde av vad de kunde få ut av jorden, av skogens vilda bär och växter, av tama och vilda djur. Arbetslivet inrättades efter årstiderna: jorden bearbetades och besåddes på våren och skörden bärgades på sensommaren och hösten. Tamdjuren slaktades sent på året. De vilda djurens liv iakttog man noga och man lärde sig fånga kött- och pälsdjur vid lämpliga tidpunkter. I ett land med så skarpa klimatväxlingar som Sverige fick året i byarna sin markanta, jämna puls.

Därtill kom det kristna årets särskilda rytm. Kyrkan införde en veckorytm med söndagen som vilodag efter sex arbetsdagar. Gudstjänsten och den kristna seden lärde ut kyrkoårets gång. Reformationen ändrade accenterna, men i stora drag levde rytmen vidare.

Vad är det i dag som skapar hållhakarna i den dagliga lunken under året? Vår tids människor lever sällan bondens naturberoende liv, och Sverige är ett till stora delar sekulariserat land. Visst gläds vi åt den första snön, och visst noterar vi i varje fall de större kyrkliga helgerna under året. Men finns det inte andra och nya sätt att markera årets gång? Är det semestern, skolaslutningarna, deklarationen och kräftfesterna som tagit över?

1800-talets stora folkrörelser, särskilt mäktiga decennierna efter sekelskiftet 1900, har bidragit till att ge människor nya tidsmarkörer. Man kan exemplifiera med arbetarrörelsens första majfirande och nykterhetsrörelsens firande av "folknykterhetens dag" på Kristi himmelfärdsdagen. Frikyrkörörelsens årsrytm är ju däremot snarast parallell med Svenska kyrkans. Till det nya hör kanske sommarens tältmöten eller de regelbundet återkommande kongresserna. Men viktigare var nog förr den årliga programverk-

Skridskobanan på Nybroviken, som var i bruk under 1800-talets sista decennier, var det första exemplet på idrott som ett kollektivt nöje i Stockholm, vinteridrottens första fasta institution i huvudstaden. Här åkte man till musik och genom varvbanan skapades ett embryo till den moderna hastighetsåkningen. Denna vy över Nybroviken målades på 1890-talet av Anna Palm (1859–1924). Foto Juan L. Sánchez, AB Stockholms Auktionsverk.

samheten inom loger, klubbar och samfund, som gav medlemmarna en återkommande rytm i engagemanget: gökottor om våren, båt färder sommartid, luciafirande och julbasarer.

I denna artikel vill jag ta upp årsrytmen i en annan folkrörelse, nämligen idrottsrörelsen. Min tes är att idrottens årsrytm är en starkt styrande faktor när det gäller alla idrottsintresserade människors upplevelse av tiden, både årets rytm och det egna livet i ett retroaktivt perspektiv. Idrotten har en egen festkalender, och den är samtidigt ett effektivt redskap för minnet i alla rekonstruktioner av förfluten tid. Att det är så beror på idrottens oerhört dramatiska, visuella och spektakulära karaktär, som gör de stora evenemangen lätta att minnas. Idrotten är också den folkrörelse som blivit mest uppbackad av massmedia. Först tidningarna, sedan radion och sist men inte minst televisionen har mångdubblat antalet idrottsintresserade och idrottskunniga i landet. Ty min poäng här är att idrotten inte endast är en angelägenhet för dess aktiva utövare utan i lika hög grad för dem som följer idrotten från åskådarplats eller via massmedia.

IDROTTSÅRET

Idrotten kan ju ses som ett slags pseudovärld, en lekvärld, där man skapat sig egna regler och lagar, men där man också ofta tar den organiserade leken på blodigt allvar. Till skillnad från de andra folkrörelserna spelar det traditionella möteslivet ingen större roll inom idrottsrörelsen. Årsmöten och sammanträden är mest en angelägenhet för ledarskiktet. Det är träningskvällarna och tävlingarna som är idrottsrörelsens egentliga mötesverksamhet, dess kärna. Idrotten har därför inget större behov av att dra in de traditionella årsfesterna i möteslivet. Påsk, midsommar och jul är av marginellt intresse inom idrottsrörelsen. Dessa högtider firas inom familjen, inte i idrottsklubbarna. Årsfesterna är snarast negativa händelser inom idrottsvärlden, eftersom verksamheten då ligger nere eller hålls på sparlåga. Julafton och juldagen är två "döda" dagar i Idrotts-Sverige. Men annandag jul är en livlig idrottsdag, särskilt "annandagsbandyn" är ett väl etablerat begrepp.

I den tidiga idrotten, det slutande 1800-talets och det tidiga 1900-talets, fanns en starkare koppling mellan idrott och årstider än i våra dagar. Man simmade sommartid men sällan annars. Skridskosport kunde endast utövas när sjöarna var frusna. Stockholms stora centrum för denna sport vid slutet av 1800-talet var den spolade banan på Nybrovikens is, som emellertid stängdes 1904 sedan isen försämrats, om det nu berodde på båttrafiken eller på stadens avloppsutsläpp. Vintersporten var klimatbestämd och kunde bara bedrivas där de naturliga förutsättningarna fanns. Så var till exempel bandysporten i södra Sverige främst förbehållen det småländska höglandet, där klimatet var kallare och sjöarna frös till. Ett tecken på traditionens stora betydelse inom idrotten är att de småländska bandyorterna, Nässjö, Tranås och Vetlanda, ännu i slutet av detta sekel behållit sina positioner, trots att numera de konstfrusna banorna borde gynna särskilt storstäderna i Mellansverige.

Idrottens årsrytm ser naturligtvis annorlunda ut om den upplevs på riksplanet än från en liten ort med ett ensidigt idrottsliv. Vi kan återgå till bandyn ett ögonblick. Det är en sport där länge de små bruksorterna i mellersta Sverige var tongivande. Som ingen annan lagsport har bandyn präglats av småsamhällen: Slottsbron, Edsbyn, Lesjöfors, Forsbacka, Skutskär. De små brukslagen stöttades av bruksledningen och spelade rollen av ambassadörer för sina orter och industrier. Idag, med turbulens i närings- och arbetsliv,

har de förlorat en stor del av sin roll men några har klarat att hålla sig kvar i eliten.

För lokalbefolkningen i exempelvis Edsbyn och Skutskär är idrottsåret naturligtvis först och främst ett bandyår. De trogna supporterarna ser alla hemmamatcher och kanske en del av bortamatcherna. Säsongen börjar i slutet av november och den slutar i mars. Resten av året ägnas åt spekulationer om framtiden, om spelarbyten och transfersummor och ekonomiska problem. Lokaltidningen håller alla informerade.

Men på riksplanet ser bilden mycket mer splittrad ut. Idrottsåret är svåröverskådligt med en rad idrotter löpande parallellt under delar av året eller under hela året. I stort sett går det dock att skilja mellan vintersport och sommarsport. I ett land med så stora klimatförändringar under året som Sverige byter idrotten så att säga

mellan sommardräkt och vinterdräkt. Det innebär en mycket mer omväxlande årsrytm än i Sydeuropa och även i England, där fotbollslagen stretar på i lervällingen i det närmaste året runt.

Vårt idrottsår inleds med backhoppning från Garmisch-Partenkirchen på nyårsdagen. Det är tävlingar som sedan många år tillbaka sänds i svensk TV. Här har vi det första men ingalunda det sista exemplet på hur massmedia i allmänhet och TV i synnerhet styr vår uppfattning om idrott. Denna tävling är den enda gången under året som backhoppningssporten gör sig påmind för en stor idrottspublik (om vi undantar de riktigt stora evenemangen OS och VM).

Det är ingalunda min avsikt att kommentera all idrott som äger rum under året. Men jag skall välja ut några återkommande inslag i det svenska idrottsåret som med åren fått utmejslade och starkt rituella former.

Det första exemplet är Vasaloppet mellan Sälen och Mora första söndagen i mars. Allt sedan Anders Pers 1922 tog initiativet till denna tävling har den haft en oomstridd särställning i svenskt idrottsliv. Den tillkom som ett sätt att fira 400-årsminnet av Gustav Vasas befrielsekrig. Och den har behållit sin egenartade blandning av formidabelt fysiskt kraftprov och nationell minnesfest, även om en hel del av den retoriska blomsterprakten från startåren numera har försvunnit. Det är inte heller längre någon som grymtar missbelåtet över att vasaloppsåkarna åker i "fel riktning". Pers tanke var ju att loppet skulle starta vid Zorns staty i Mora och sluta i Sälen, kanske vid Olnispagården, där enligt folktraditionen Gustav Vasa övernattade innan budbärarna hann upp honom.

Vasaloppet har mött ett ökat gensvar under de senaste decennierna genom det växande intresset för krävande långlopp bland motionsåkare. Liksom i de stora maratonloppen ligger Vasaloppets attraktion mycket i den dubbla funktionen: ett storlopp för eliten av landets långlöpare och ett mandomsprov för gemene man. Men även för utomstående, till exempel TV-publiken, har Vasaloppet en speciell charm. Det är en idrottstävling som äger rum i genuin landsbygd, den börjar i fjälltrakterna och fortsätter över ödsliga hedar och myrmarker ner mot den sägenomsusade kulturbygden vid Siljan. I en tid när den stora idrotten i mycket utspelas i storstädernas jättearenor är det fascinerande med en tävling, där de olika tids- och matkontrollerna, välkända för generationer av idrottsintresserade, är ödemarksbyar och fäbodställen:

Utvecklingen av idrotten mot publikidrott går hand i hand med massmedias växande intresse för idrottstävlingar. På bilden gratistittande åskådare vid All-Stadion på Gärdet i Stockholm, i folkmun kallad "Kostadion". Det var på "Kostadion" som Harry Perssons boxningskarriär slutade 1931 genom nederlaget mot norrmannen Otto von Porat. Foto Sveriges Television.

Vasaloppet vid målet i Mora premiäråret 1922. De svenska flaggorna understryker den nationella undertonen vid denna kombinerade idrottstävling och historiska minnesfest. Man kan notera att den berömda devisen "I fädrens spår för framtids segrar" ännu inte kommit i bruk vid målet. Foto i Mora bygdearkiv.

Mångsbodarna, Risberg, Evertsberg, Oxberg, Gopshus.

Vasaloppet är skidsäsongens avslutning, en markering av övergången från vinter till tidig vår. Mitt andra exempel är SM-finalen i bandy, som i tiden ligger några veckor efter Vasaloppet. Den är då samtidigt avslutningen på bandysäsongen. Ja, i mitten av mars brukar våren ha kommit så långt på väg att bandyfinalen också blir ett slags avslutning på hela den idrottsliga vintersäsongen. Både Vasaloppet och SM-finalen ligger på senvintern, när vädret kan vara bländande vackert vid utearrangemang.

Tidigare spelades SM-finalen i bandy mellan vinnarna av den norra och den södra allsvenska gruppen. Numera deltar elitlagen i ett slutspel i två grupper och några utslagningsmatcher. Det har inneburit att det nu kan vara två söderlag eller två norrlag som möts i finalen, vilket tagit ifrån SM-finalen något av sin gamla charm: ett geografiskt möte mellan Svealand och Norrland.

Fram till mitten av 1960-talet spelades bandyfinalen på Stockholms stadion, den nationalromantiska tegelborgen vid Valhallavägen, som är den perfekta inramningen av en rituell idrottstävling i Sverige. Men då flyttades den till den blåsiga och trista Söderstadion, en betongarena i Johanneshov. Nu arbetar goda krafter på att flytta tillbaka bandyfinalen till Stadion, vilket skulle stärka SM-finalens karaktär av kultarrangemang.

Det som ger SM-finalen i bandy dess speciella attraktionskraft är att det är ett direkt avgörande möte om vilken klubb som är bäst i en stor publiksport. Man har inte fallit för den ekonomiska frestelsen att låta lagen mötas i flera matcher. Motståndarna är ofta mindre orter (Vetlanda, Ljusdal, Lidköping), för vilka segern ger nationell prestige, viktigt i en tid när idrotten är ett vapen i kampen om reklamutrymme, order och arbetstillfällen. Det är småstäders och bruksorters möjlighet att för en tid få de nationella rubrikerna. Publiken kommer resande från landsorten till huvudstaden, fylld av förväntningar och förhoppningar. Den lokalpatriotiska stämningen piskas upp av hejarklackledare, och vädret brukar kunna vara strålande vackert med vårsol och gnistrande is.

Mitt tredje exempel är friidrottslandskampen mellan Sverige och Finland, den som vi kallar för "Finnkampen" och finnarna för "Svenskkampen". Den första Finnkampen ägde rum 1925, och man möttes vartannat år fram till 1931, då tävlingarna efter animositet, dels bland de aktiva men framför allt på läktarna, avbröts fram till 1939, då de startade på nytt och sedan dess har hållits årligen. Medan intresset för friidrottslandskamper nära nog helt försvunnit utomlands under senare decennier, samlar Finnkampen alltjämt 30 000–40 000 åskådare. Till skillnad från i de kommersiella friidrottsgalorna, där de svenska idrottsmännen ofta agerar som utfyllnad, är varenda prestation i Finnkampen värdefull. Halva nöjet med en Finnkamp är poängräkningen. Det är också viktigt för publiken att ha tillgång till deltagarnas årsbästa-resultat. Endast då kan man avgöra vilka idrottsmän som i denna årets viktigaste landskamp överträffar sig själva.

Finnkampen är en kraftmätning mellan två länder som förr var en nation. Tävlingens attraktion ligger i att kampen är jämn och oviss. Finland, som ju är det mindre landet och som i varje fall förr var utrustat med ett visst lillebrorskomplex gentemot Sverige, är eller har i varje fall varit en stor friidrottsnation och har tidvis vunnit Finnkampen år efter år.

Hejklackarna skapar en viktig del av stämningen vid folkfester som Finnkampen och bandyfinalen. På 1920-talet lanserades allsången i Sverige just vid idrottstävlingar, senare kom den dock att frikopplas från idrotten. Foto Lars Allard, Reportagebild.

Bandyfinalen i mars månad är de små landsortssamhällenas stora chans att hamna i ramp-ljuset. På bilden gör Tord Amré ett av Ljusdals mål vid segermatchen mot Villa från Lidköping 1975. Foto Tobbe Gustavsson, Reportagebild.

Jag har nämnt tre viktiga hållpunkter i det svenska idrottsåret. Men det finns naturligtvis en rad andra, om vars dignitet det kan råda delade meningar. På det nationella planet har vi seriesystemet i de stora bollsporterna, främst fotboll och ishockey. Vi har en rad SM-tävlingar i individuella idrotter, till exempel i skidor i februari, i boxning i mars och i fri idrott i augusti. De individuella SM-tävlingarna har sin speciella tjusning i mönstrandet av idrottsmän från småklubbar runt om i landet, i sina speciella dräkter. För gamla kalenderbitare väcker en idrottsman i exempelvis Hellas gröna dräkt, i Matteus-Pojkarnas bruna, i Gefle IF:s ljusblå, i Karlstad-Götas röda eller i Uppsala IF:s svarta genast minnen av svunna storheter på Stadions kolstybb. SM är alltid en fascinerande kraftmätning mellan de etablerade idrottsmännen och morgondagens representanter, de som dyker upp som "från ingenstans".

För en större publik är det dock de internationella tävlingarna som rutar in idrottsåret. Det gäller till exempel VM i ishockey under tidig vår, Davis Cup-matcherna i tennis, utspridda till några helger under året, och de stora tennisturneringarna, främst Wimbledon kring midsommar. Med kabel-TV kan alltfler följa den internationella idrotten. Det kan onekligen kännas som att skaka av sig årstidernas tyranni att sitta smällkalla vinterkvällar och se till exempel professionella golftävlingar på Jamaica med gröna, gungande palmer och den stålblå Atlanten i bakgrunden.

Vissa större idrottsevenemang äger rum med två eller fyra års mellanrum. Till den senare kategorien hör de olympiska spelen och VM i fotboll, två av de absolut största återkommande sporthändelserna. Här rör det sig alltså om större cykler än årscykeln, om "olympiader" i ordets ursprungliga betydelse. De olympiska spelen, på en gång elitmönstringar, folkfester och organisatoriska spektakel, periodiserar också tillvaron för den idrottsintresserade, ger livsrytmen en djupare och långsammare andhämtning så att säga.

IDROTTEN, ÅRETS RYTM OCH LIVETS

Därmed har jag berört båda de två kronologiska funktioner för den idrottsintresserade publiken som idrotten tycks kunna fylla

Finländaren Purje vinner 1500 meter vid Finnkampen 1931. Finnkampen på sensommaren varje år (vartannat år i Sverige) är en fast ritualiserad idrottsfest och ett slags kraftmätning även på läktarna mellan finnar och svenskar. Foto i Riksidrottsförbundets arkiv.

Redan sekelskiftets olympiadelstagare möttes av hyllningar och kungliga tal vid hemkomsten till Sverige. Men sedan mass-media i våra dagar gjort varje svensk väl bekant med idrottens hjältar har hyllningarna vid hemkomsten fått gigantiska proportioner. Vid ishockeylandslaget Tre Kronors hemkomst som världsmästare 1992 samlades 40.000 personer på Sergels Torg och nationalismen tog sig många skiftande symboliska uttryck. Foto Susanne Walström, Pressens Bild.

enligt min mening. Den ena är att dela in året i återkommande höjdpunkter. Den andra är att dela in livet i hållpunkter för minnet.

Den förra funktionen fylls naturligtvis först och främst av de idrottsevenemang som är årligen återkommande vid ungefär samma tidpunkt och som har en väl knäsat och beprövad, mer eller mindre ritualiserad form. Mina exempel ovan var Vasaloppet, SM-finalen i bandy och Finnkampen i fri idrott. De upprepade, rituella inslagen tjänar till att markera det traditionella, det återkommande. Det gäller den springande kranskullan i Mora-dräkt i Vasaloppet, den stiliserat utformade devisen över målet, "I fädrens spår för framtids segrar", bandylagens fördelning av gåvor till motståndaren, symboliserande givarlagets hemort (pinnstolar från Edsbyn och stålknivar från Sandviken), eller de två nationalsångerna som inleder Finnkampen, den kraftfullt sjungna "Vårt

land" och den (i varje fall tills för några år sedan) generat framviskade "Du gamla, du fria".

De rituella inslagen markerar att evenemanget är en traditionell festhögtid och att den ingår i en lång kedja av likadana fester. Devisen "I fädrens spår för framtids segrar" skulle kunna stå som motto för alla de återkommande traditionella idrottsevenemangen. Hänvisningarna till historien kännetecknar just dessa typer av tävlingar. De görs i förhandspresentationerna, i invigningstalen och i tidningarnas "eftersnack". Det är mycket vanligt att tidningarna vid rituella evenemang publicerar namnen på alla de tidigare vinnarna eller resultaten från alla de tidigare tävlingarna. Detta görs betecknande nog alltid av Svenska Dagbladet, när tidningen i november varje år delar ut sin bragdmedalj, för övrigt också ett evenemang som skulle ha kunnat beredas plats bland idrottsårets kronologiska höjdpunkter, även om dess rituella utformning är förvånande torftig.

Ju mindre regelbundet återkommande ett evenemang är desto sämre fungerar det i rollen som rituell årsfest. Davis Cup-matcherna i tennis kan till nöds gå an. De har en starkt traditionell utformning men regelbundenheten vacklar, inte minst eftersom det gäller en utslagningsturnering och resultaten inte är förutsägbara. VM-kvalmatcher i fotboll är höjdpunkter för Idrotts-Sverige men de är ännu mer oregelbundet förekommande. Andra evenemang som VM-matcher i boxning har visserligen en stor publik men är direkt olämpliga som årshögtider, eftersom de arrangeras utan någon som helst regelbundenhet.

Däremot kan de tjäna som tidsmarkörer för minnet. De kan till och med vara mycket effektiva som sådana: nästan varje svensk minns än i dag var han var och vad han gjorde den 27 juni 1959, när Ingemar Johansson blev världsmästare i tungviktsboxning, den senaste europén och den senaste vite boxaren som erövat denna mytomspunna titel. Idrotten ger de sportintresserade hållhakar för minnet, fullt i klass med de spektakulära världspolitiska händelserna eller de stora olyckorna och katastroferna. Man minns naturligtvis vad man sett på plats med egna ögon, till exempel Richard Dahls segerhopp i EM på Stadion en sensommarkväll med lätta regnskurar 1958. Men frågan är om inte den sport som man upplevt i radio eller TV står sig ännu effektivare i minnet. Man minns inte bara vad som utspelade sig i rutan utan var man själv var, var man bodde och hur det var möblerat i rummet, hela den sociala

NATTEN "iF"

INGEMAR-FLOYD i YANKEE STADIUM

Man brukar säga att nästan varje medelålders och äldre svensk ännu idag minns var han eller hon var den juninatt 1959 när Ingemar Johansson blev världsmästare i tungviktsboxning. Här är Rit-Olas symboliska bild av den nattens betydelse. Ur "Applåder och visslingar" 1959.

kontexten kring upplevelsen. Själv kan jag tydligt och klart i minnet återkalla hur jag kom till en bondgård i Ångermanland sommaren 1948 för att hämta mjölk och fick höra att det svenska fotbollslandslaget i London-OS slagit Korea med 12-0, hur Ängbyvillan såg ut där jag såg Assar Rönnlund dyka fram bakom ladan på stafettens slutsträcka vid OS i Seefeld 1964, eller matsalen på Kungsholmen där jag såg Björn Borg vinna sin första stora Grand Slam-turnering (mot Orantes i Paris 1974, sandbanan såg öken-torr ut i färg-TV). Det är otvivelaktigt så att massmedias bevakning av de stora sportevenemangen innebär att de kan upplevas tillsammans med familj och vänner, med andra ord mer integrerat med vardagslivet i övrigt.

Vi lever i dag i ett massmediasamhälle, och vi är knappast ännu fullt på det klara med hur detta förändrat och kommer att förändra våra liv. Med massmedia, läs TV, har idrotten definitivt flyttat in i människors vardagsrum och de passivt intresserade har rimligen blivit långt fler än förr, kanske särskilt bland kvinnorna. Vad TV betytt för den moderna människans dagsrytm är välkänt. Vad den betytt för årsrytmen är mindre klart. Massmedia lyfter fram vissa årshögtider som annars skulle vara relativt anonyma. Nobel-festen är ett gott exempel, TV-publiken deltar numera till och med i banketten i Stadshuset. Melodifestivalen är ett annat exempel på en årligen återkommande folklig högtid som massmedia producerat. Naturligtvis bidrar populära längre serier i TV till en viss rytm i tittandet. Men det rör sig inte om någon år för år återkommande periodisering, det är svårt att se någon egentlig årsrytm i programutbudet. Vissa idrottsevenemang är förmodligen de bästa exemplen på massmediala årshögtider i vår tid.